

१. इतिहासलेखन: पाश्चात्य परंपरा

प्रश्न १. (अ) दिलेल्या पर्यायांपैकी योग्य पर्याय निवडून विधाने पूर्ण करा.

(१) आधुनिक इतिहास लेखनाचा जनक.....यास म्हणता येईल.

(अ) व्हॉल्टेअर

(ब) रेने देकार्त

(क) लिओपोल्ड रांके

(ड) कार्ल मार्क्स

(२) आर्केऑलॉजी ऑफ नॉलेज हा ग्रंथयाने लिहिला.

(अ) कार्ल मार्क्स

(ब) मायकेल फुको

(क) लुसिआँ फेब्र

(ड) व्हॉल्टेअर

(ब) पुढीलपैकी चुकीची जोडी दुरुस्त करून पुन्हा लिहा.

(१) जॉर्ज विल्हेम फ्रेडरिक हेगेल - रिझन इन हिस्टरी

(२) लिओपोल्ड व्हॉन रांके - द थिअरी अँड प्रॅक्टिस ऑफ हिस्टरी

(३) हिरोडोटस - द हिस्टोरिज

(४) कार्ल मार्क्स - डिस्कोर्स ऑन द मेथड

उत्तर:

चुकीची जोडी:

कार्ल मार्क्स - डीस कोर्स ऑन द मेथड

दुरुस्त केलेली योग्य जोडी:

कार्ल मार्क्स - दास कॅपिटल

प्र. २ पुढील संकल्पना स्पष्ट करा :

(१) द्वंद्ववाद.

उत्तर : (१) एखाद्या घटनेचा अर्थ लावण्यासाठी परस्परविरोधी असे दोन सिद्धांत मांडून त्यांतून योग्य तर्क लावला जातो. या मांडणीला 'द्वंद्ववाद' असे म्हणतात. जॉर्ज हेगेल याने या सिद्धांताची मांडणी केली.

(२) दोन्ही परस्परविरोधी सिद्धांतांची उलटसुलट चर्चा केल्यावर दोन्ही सिद्धान्तांतील सार असलेली समन्वयात्मक मांडणी करता येते. असे न केल्यास मानवी मनाला त्या घटनेचे नीट आकलन होत नाही.

थोडक्यात, दोन परस्परविरोधी विचारांच्या चर्चेतून जी समन्वयात्मक मांडणी होते, त्या पद्धतीलाच द्वंद्ववाद असे म्हणतात.

(२) अॅनल्स प्रणाली

उत्तर : (१) राजकीय अभ्यासाबरोबरच स्थानिक लोक, तत्कालीन हवामान, व्यापार, शेती, तंत्रज्ञान, दळणवळण व संपर्काची साधने, सामाजिक विभागणी आणि समूहाची मानसिकता यांचाही अभ्यास करणे महत्त्वाचे मानले जाऊ लागले. या विचारप्रणालीलाच 'अॅनल्स प्रणाली' असे म्हणतात.

(२) 'अॅनल्स' (Annals) म्हणजे वार्षिक इतिवृत्त. घटना ज्या काळात घडली तिचा केवळ राजकीय नव्हे; तर तत्कालीन सामाजिक, आर्थिक इत्यादी सर्वांगांनी अभ्यास केला पाहिजे; असे मानणारी 'अॅनल्स प्रणाली' फ्रेंच इतिहासकारांनी प्रथम विकसित केली.

प्र. ३ पुढील विधाने सकारण स्पष्ट करा :

(१) स्त्रियांच्या आयुष्याशी निगडित विविध पैलूंवर विचार करणारे संशोधन सुरू झाले.

उत्तर : (१) इतिहासलेखनात पुरुषप्रधान दृष्टिकोनाचा प्रभाव होता. सीमॉ-द-बोव्हा या फ्रेंच विदुषीने का इतिहास लेखनात स्त्रीवादी भूमिका मांडली.

(२) त्यामुळे स्त्रीवादी इतिहासलेखनात स्त्रियांचा समावेश केला गेला.

(३) इतिहासलेखनाच्या पुनर्विचार करण्यावर भर दिला. क्षेत्रातील पुरुषप्रधान दृष्टिकोनाचा सीमॉ-द-बोव्हा यांच्या या स्त्रीवादी भूमिकेमुळे स्त्रियांशी संबंधित नोकरी, ट्रेड युनियन, स्त्रियांचे कौटुंबिक जीवन यांच्याशी निगडित विविध पैलूंवर विचार करणारे संशोधन सुरू झाले.

(२) मायकेल फुको यांच्या लेखनपद्धतीला 'ज्ञानाचे पुरातत्त्व म्हटले आहे.

उत्तर : (१) मायकेल फुको यांनी कालक्रमानुसार इतिहासाची अखंड मांडणी करण्याची पद्धती चुकीची ठरवली.

(२) त्यांच्या मते, अंतिम सत्यापर्यंत पोहोचणे, हे पुरातत्त्वाचे उद्दिष्ट नसून भूतकाळातील स्थित्यंतरांचे, म्हणजेच बदलांचे स्पष्टीकरण देण्याचा पुरातत्त्वाचा प्रयत्न असतो.

(३) फुको यांनी इतिहासातील स्थित्यंतरांचे स्पष्टीकरण देण्यावर अधिक भर दिला; म्हणून त्यांच्या लेखनपद्धतीला 'ज्ञानाचे पुरातत्त्व' असे म्हटले आहे.

प्रश्न ४ पुढील प्रश्नांची २५ ते ३० शब्दांत उत्तरे लिहा

(१) 'इतिहासलेखन' म्हणजे काय?

उत्तर : इतिहासलेखनात पुढील बाबींचा समावेश होतो

(१) उपलब्ध ऐतिहासिक माहितीचे संकलन आणि विश्लेषण करणे.

(२) त्या माहितीची स्थल व काळ यांच्या संदर्भात माहिती करून घेऊन त्या माहितीच्या संदर्भात योग्य प्रश्नांची मांडणी करणे.

(३) उपलब्ध माहितीचे संदर्भ तपासून चिकित्सक संशोधन करणे.

या पद्धतीने केलेल्या लेखनपद्धतीला 'इतिहासलेखन' असे म्हणतात.

(२) रेने देकार्त यांनी इतिहासलेखनात कोणत्या मताचा आग्रह धरला?

उत्तर : फ्रेंच तत्त्वज्ञ रेने देकार्त यांनी इतिहासलेखनात पुढील मताचा आग्रह धरला

(१) एखादी गोष्ट सत्य आहे, असे निःसंशयरीत्या निश्चित होत नाही, तोपर्यंत तिचा कदापिही स्वीकार करू नये.

(२) एखादया समस्येचे विश्लेषण आवश्यक तेवढेच करावे व आधी छोट्या समस्या व नंतर मोठ्या समस्या या क्रमाने विचार मांडावेत.

(३) इतिहासलेखनासाठी वापरल्या जाणाऱ्या कागदपत्रांसारख्या ऐतिहासिक साधनांची विश्वासाहता तपासून घेतली पाहिजे.

(३) व्हॉल्टेअर यांना 'आधुनिक इतिहासलेखनाचे जनक असे का म्हटले जाते ?

उत्तर : व्हॉल्टेअरच्या मते, इतिहास लेखनासाठी

(१) वस्तुनिष्ठ सत्य आणि घटनांचा कालक्रम योग्य असायला हवा.

(२) तत्कालीन समाजाच्या परंपरा, शेती, व्यापार व आर्थिक व्यवस्था यांचा विचार होणे आवश्यक आहे.

(३) या त्यांच्या मतामुळे इतिहासाची मांडणी करताना मानवी जीवनाचा सर्वांगीण विचार व्हायला हवा, हा नवीन विचार पुढे आला. म्हणून व्हॉल्टेअर याला 'आधुनिक इतिहासलेखनाचे जनक असे म्हटले जाते.

प्रश्न ५ पुढील संकल्पना चित्र पूर्ण करा

युरोपातील महत्त्वाचे विचारवंत

(इथे फक्त उत्तरे देण्यात आली आहेत. विद्यार्थ्यांनी संकल्पनाचित्र स्वतः पूर्ण करावे)

उत्तर : १) रेने देकार्त

२) जॉर्ज विल्हेम फ्रेडरिक हेगेल

३) व्हॉल्टेअर

४) लियोपोल्ड व्हॉन रॉके

प्रश्न ६ पुढील प्रश्नांची संवेस्तर उत्तरे लिहा।

(१) कार्ल मार्क्स यांचा वर्गसिद्धान्त स्पष्ट करा,

उत्तर : एकोणिसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धात जर्मनीच्या कार्ल मार्क्स याने 'वर्गसंघर्षाचा सिद्धांत' मांडला, त्याच्या मते -

(१) इतिहास हा अमूर्त कल्पनांचा नसून जिवंत माणसांचा असतो.

(२) मूलभूत गरजा भागवण्यासाठी उपलब्ध असलेल्या उत्पादन साधनांच्या स्वरूपावर व मालकीवर माणसामाणसांचे नातेसंबंध अवलंबून असतात.

(३) समाजातील सर्व घटकांना ही उत्पादन साधने समप्रमाणात मिळत नाहीत. उत्पादन साधनांच्या या असमान वाटपामुळे समाजाची वर्गावर आधारित विषम विभागणी होऊन वर्गसंघर्ष सुरू होतो.

(४) उत्पादन साधने ताब्यात असलेला वर्ग अन्य वर्गाचे आर्थिक शोषण करतो.

मानवी इतिहास हा अशा वर्गसंघर्षाचा इतिहास आहे.

(२) आधुनिक इतिहासलेखन पद्धतीची चार वैशिष्ट्ये कोणती?

उत्तर : आधुनिक इतिहासलेखन पद्धतीची चार वैशिष्ट्ये

(१) या शास्त्रशुद्ध पद्धतीची सुरुवात योग्य प्रश्नांची मांडणी करण्यापासून होते.

(२) हे प्रश्न मानवकेंद्रित असून भूतकालीन मानवी समाजघटकांनी विशिष्ट कालावधीत केलेल्या कृतीसंबंधी असतात, त्या कृतीचा संबंध दैवी घटनांशी वा कथा कहाण्यांशी जोडलेला नसतो.

(३) या प्रश्नांच्या उत्तरांना इतिहासातील विश्वासाह पुराव्यांचा आधार असल्याने त्यांची मांडणी तर्कसंगत असते.

(४) मानवाने केलेल्या भूतकालीन कृतीच्या आधारे इतिहासात मानवजातीच्या वाटचालीचा वेध घेतला जातो.

(३) 'स्त्रीवादी इतिहासलेखन' म्हणजे काय?

उत्तर : (१) स्त्रीवादी इतिहासलेखन म्हणजे स्त्रियांच्या दृष्टिकोनातून केलेली इतिहासाची पुनर्रचना होय.

(२) इतिहासाच्या लेखनात पुरुषवादी दृष्टिकोनाचाच प्रभाव अधिक होता. म्हणून त्यावर पुनर्विचार करावा आणि त्यात स्त्रियांचा अंतर्भाव करावा, अशी भूमिका फ्रेंच विदुषी सीमाँ-द-बोव्हा हिने मांडली.

(३) त्यानंतर स्त्रीवादी इतिहासलेखन हा विचार स्वीकारला गेला.

(४) स्त्रियांशी संबंधित नोकऱ्या, रोजगार, ट्रेड युनियन्स, स्त्रियांचे कौटुंबिक जीवन, स्त्री संस्था या सर्वावर सविस्तर संशोधन सुरू झाले,

(५) १९९० नंतर 'स्त्री' हा एक स्वतंत्र सामाजिक वर्ग मानून इतिहास लिहिण्यावर भर दिला जाऊ लागला. या दृष्टिकोनालाच 'स्त्रीवादी इतिहासलेखन' असे म्हणतात.

(४) लिओपोल्ड व्हॉन रॉंके यांचा इतिहासविषयक दृष्टिकोन स्पष्ट करा,

उत्तर : लिओपोल्ड व्हॉन रॉंके यांचा इतिहास लेखन कसे करावे,

याविषयी मांडलेल्या मतांतून त्यांचा इतिहासविषयक दृष्टिकोन स्पष्ट होतो. त्यांच्या मते

(१) इतिहासाचे चिकित्सक पद्धतीने संशोधन व्हावे.

(२) इतिहासलेखन करताना ऐतिहासिक घटनांशी संबंधित सर्व कागदपत्रे व दस्तऐवज यांचा कसून शोध घेणे आवश्यक आहे. या सखोल संशोधनामुळे आपल्याला ऐतिहासिक सत्यापर्यंत पोहोचता येते.

(३) इतिहासलेखनात काल्पनिकता नसावी,

(४) जागतिक इतिहासाच्या मांडणीवर भर द्यायला हवा.